

SZÁLLÁSI ÁRPÁD: FÁY ANDRÁS (1786–1864) ÉS A HONI EGÉSZSÉGÜGY

**Digitalizálták a Magyar Tudománytörténeti Intézet munkatársai,
Gazda István vezetésével.**

A „haza mindenesének” titulált táblabíró íróember a magyar reformkor különös alakja. Egyik méltatója jellemezte talán a legtalálóbban: „zsinóros atillája, csizmája és pipája még a hűbéri múlté. Eszméi és alkotásai azonban a jövőt jelzik.” A romantika honmentő mámorán nőtt nagy nemzedéknek bizonyára ő a leggyakorlatiasabb elméje. Ösztönös közgazdász, aki nemes ember létére megismerte a „nemtelen” pénzügy jelentőségét. Míg eszelős orvoskörtársa, Hugó Károly színpadra vitte (francia recept szerint) a bankár és a báró dilemmáját, addig Fáy András az életben megoldotta; létrehozta az első hazai takarékpénztárat. A tőkealap sikerén felbuzdulva életbiztosító intézetet akart alapítani, az életbiztosításhoz viszont halálozási táblázatok kellettek. Így került a közegészségügy érdeklődésének amúgy is tág tárgykörébe.

A medicinával való kapcsolata azonban nem előzmények nélküli. Gvadányi a kor kedvelt írója volt, a 'Pöstyényi fürdés' (1787) humorán jól mulattak a konzervatív lateinerek és a literátus hajlamú reformerek, akik maguk is szívesen látogatták főleg a felvidéki fürdőket. Gróf Desőfi József (e műve címlapján Dessewffy Józsefnek [1771–1843] írta a nevét) a 'Bártfai levelek' lapjain számolt be Döbrentei Gábornak, miként lehet kádfürdés és ivókúra közben eszmét cserélni az idelátogató monarchiabeli lengyelekkel, álmodni a függetlenségről, vagy gazdát cserélni a hatalom alatt. Desőfi könyve Sárospatakon jelent meg (1818), itt diákoskodott a pesti parvarista Fáy András, akit különösen a színházpártolás terén fűzték szoros szálak a nagy erdélyi szellemi szervezőhöz. Desőfi levelei 1817-ből datálódtak, s ekkor jelentkezett a hallatlan jelentőségű 'Tudományos Gyűjtemény' első évfolyama.

A nagyhírű folyóiratot kicsit jellemzi az 1819. évi V. füzet, amelyben Eszterházy Károly egri püspök életrajza után a 'Magyar Juhászol és Juhszámozó Mesterség' című értekezést olvashatjuk. Ez utóbbi korántsem lebecsülendő tudomány, ha meggondoljuk, hogy esetleg 10 ezer darabot kell rejtjelesen, ugyanakkor könnyen megjegyezhetően „billogozni”. Rövid recenziók és példásan tömör összefoglalók jellemzik a periodikát, amelynek 1819. évi VI. füzetében már Fáy András nevével is találkozunk. Értekezésének címe: 'Parád leírása több tekintetből'. Bizony, elfogult Losteiner Károly parádi fürdőorvos, amikor az 1885-ös kiadású kis balneológiai monográfiájában meg sem említi Fáy András nevét.

A nemes nemzeti Fáy András pesti író és Pest megyei táblabíró Kitaibel Pál kémiai vizsgálataira, valamint az ott szerzett saját tapasztalataira támaszkodva írta meg értekezését. Serkentő felhívásként, hogy a nála illetékesebb orvosok kövessék példáját; az Egertől és Gyöngyöستől egyforma távolságra fekvő palócföldi fürdő ismertebb legyen a haza balneológiai térképén. „A' Fürdőháznál négy fürdőszobákban nyolcz kád vagyon. A' sárga agyaggal vegyes timsós víz hosszú vékony facsőkön szivárog le a szomszéd hegyoldalról – amely különösen alkalmas ficamodás, elgyengült végtagok, megrögzött rheumák, sőt valóságos köszvények gyógyítására.” Igen kiváló a „csomódzásra”, amely alatt skrofulát ért a szerző.

Tőle tudjuk, hogy orvos Gyöngyösig és Egerig nem lakott, a fürdőszobák keskeny rekeszek, nincsenek srófós csövek a víz hőmérsékletének szabályozására, hiányoznak a

megfelelő pihenőhelyek. Nem messze van az Orczy família timsóbányája és fűrészmalma, egyelőre ezek „provideáltatnak”. Pedig a fa hamarabb elfogy, mint a víz, s nehezebben pótolható. Belső használata az emésztést javítja, a beleket tisztítja, szénsavtartalma az Aachen-i savanyúvízhez teszi hasonlóvá. A nép már korábban megfigyelte, hogy a szarvasmarha legelés után milyen szívesen siet a forráshoz, szinte kívánja ezt a vizet.

A „naftás (kénes) víz a savanyúságot előli, a gyomorgörccsöt enyhíti, és ezeknek fájdalmait szünteti”. Mai szóhasználat: a savtúltengésből eredő panaszokat enyhíti. Bizony, aki Bártfa, Füred vagy Vihnye pompájához szokott, annak Parád csalódást okozott. Nem a vize, hanem a vendéglátás szegényessége révén. Csak az uraságon múlik, hogy Parádon is „Theatrumok, Concertek és bálók” legyenek. Vagy talán nem szükséges a gyógyulni akaróknak? Parád olcsó hely, a köznépeknek való, de több orvosi hírverést érdemel – írta Fáy András 1819-ben.

1828-ban jelent meg Pesten a 'Hasznos Házi Jegyzetek' című könyve, amelynek fontos része, az 'Orvosi Házi Jegyzetek', ezeket maga Fáy gyűjtötte 1826-ban. Az 'Orvosi Házi Jegyzetek' afféle használatos és könnyen beszerezhető gyógyszerek receptjeinek gyűjteménye. 'A mutató jegyzet foglalata' szerint 296 darab emberorvosi és 92 állatgyógyászati vényt tartalmaz, régi szokás alapján a főfájástól a csizmatörésig, ahogy a 'Pax corporis' lapjain is található. Fogfájás ellen pont 20 receptet sorol fel a szerző, a fokhagymát, reszelt tormát és borsot konstans matériaként alkalmazva. Név szerint egyetlen orvost említ, Szombathy Józsefet, aki azonos a derék Cseh-Szombathy doktor személyével. Nézzük, mit ajánl külső aranyérre. „Főzz szilvából vagy almából pépet, tedd a fájós részre azon melegen – azonnal a vakarany érből folyó arany ér válik.” Vagyis a gyulladt nodus kifakad. Aranyeres fájdalmak ellen „búzakorpát belsőleg”. A renyhe bélműködésre manapság ismét „felfedezték”. Vízi betegségre (decompensatio) kék lilium gyökerének decoctumát kommandálja, vagy mozsárban megtört gyékénygyökér főzetét, amely állítólag megindítja a vizeletet. Fáy könyvében főleg botanikai alapanyagok dominálnak, de kémiai szerek is akadnak, pl. kénes kenőcs rüh ellen. A füvek készítésének megvan a maga szertartása, amelynek pszichés hatását aligha lehetne tagadni. Quod erat demonstrandum: Fáy András rendelkezett bizonyos orvosi műveltséggel. Valóban érdemes volna kideríteni, melyek voltak Fáy forrásművei, és összehasonlítva feldolgozni a jeles könyv kéziratos másolatainak különböző változatait.

Egy alig ismert balneológiai munka és a még érdekesebb 'Orvosi Házi Jegyzetek' után fogott Fáy a halálozási statisztika honi feldolgozásához.

1847-ben mintegy 700 kérdőívet küldött szét a papokhoz, hogy az 1837–1846 közötti tíz esztendő halálozásáról képet kapjon. Megfelelő arányban a városi, nagyobb mezővárosi, kisebb mezővárosi és falusi egyházi közösségek között. Előtte azonban tanulmányozta Süssmilch, Baumann, Malthus és Bernoulli népességtani műveit. A honi különbözőség azonban csakhamar szembetűnt. Igaz, a női nem életkora akkor is meghaladta a férfiakét, s hangsúlyozza is, hogy a francia forradalom vívmányai folytán átlag három évvel nőtt a továbbélés esélye. Am ami a foglalkozásokat illeti, a szellemiek között, 40 év fölött az orvosok hálnak leghamarabb! Kísértetiesen a mát idézve. Gyakori az öngyilkosság, vízbefúlás és a gyermekági láz.

Micsoda sorsszerűség, hogy ugyanabban az esztendőben foglalkoztatta ez utóbbi Pesten Fáy Andrást és Bécsben Semmelweis Ignácot. Fáy a Semmelweis-könyvek névmutatóiban sem szerepel. Ajánlom egy jövődő mű írójának szíves figyelmébe Fáy András 'Adatok Magyarország bővebb ismertetésére' című könyvét. Igaz, az első kiadás (1854) ma már bibliofil ritkaság, de a Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesület 1943-ban fakszimile formájában ismét megjelentette. Belőle megtudható, hogy Halley, a híres csillagász szintén foglalkozott népességtannal.

Fáy erre a megállapításra jut: Magyarországon a mezővárosok mortalitása a legkedvezőbb. Nincs túlszűfoeltság, van orvos és tanult bába, némi ipar és kereskedelem révén tűrhető a

megélhetés. Statisztikai táblázatai 1847-ben készültek, de megjelenését a szabadságharc eseményei már nem tették lehetővé. Már betöltötte 62. életévét és pusztán maga ez a kor a Deák Ferenc-i visszavonulásra predestinálta. Mikor kimutatása megjelenhetett, az életbiztosító intézet vált (sajnos) időszerűtlenné. Egy egész nemzet számára.